

stického charakteru. To je významné zvláště v současnosti, kdy dochází ke kvalitativním změnám ve stabilizovaných trendech společenského vývoje a postupně se konstitují nové formy řízení.

Každý z ročníků také reaguje na aktuální problémy demografického výzkumu. Zatímco v minulém roce podával časopis zasvěcený přehled o mejdůležitějších výsledcích základního a aplikovaného výzkumu v 7. pětiletce, v tomto ročníku je důraz kladen na rozvoj teoreticko-metodologického aparátu s cílem prohloubit využitelnost demografie pro řízení společenského rozvoje.

Eliška Rendlová

D. Holda — Z. Čermáková: Formování hodnotových orientací socialistické inteligence
Praha, Státní politické nakladatelství 1986, 194 s.

V *Knižnici komunistické výchovy na vysokých školách* vyšla v roce 1986 nevelká, ale zajímavá publikace věnovaná hodnotovému klimatu a společenskému vědomí mladé inteligence, zejména pak studentů vysokých škol. Oba autoři patří spolu s J. Vláčilem, A. Vodákovou, I. Fišerou a některými dalšími k průkopníkům empirického studia hodnotových orientací. Již proto zasluhuje tato souhrnná publikace pozornosti širší sociologické veřejnosti.

Studie shrnuje a zároveň zpřístupňuje některé starší teoretické koncepce, které se k tomuto tématu váží a formuluje zároveň i nový přístup založený jak na studiu novější československé literatury (věnované především způsobu života, sociální struktuře, motivačnímu výzkumu a axiologii), tak na empirických šetřeních. Podstatnou součástí práce tvoří analýza vlastních empirických šetření realizovaných zejména mezi studenty vysokých škol.

Publikace je rozčleněna do tří výrazných oddílů. První z nich usiluje o analýzu základního kategoriálního aparátu vztahujícího se k tématu. Analyzuje pojem hodnoty i hodnotové orientace a charakterizuje přístupy k empirickému zkoumání této problematiky. Druhý oddíl referuje především o výsledcích vlastních empirických výzkumů u vysokoškolské inteligence, mladé generace obecně, a to prizmatem sociální diference. Třetí oddíl je pak zaměřen na prozkoumání mechanismů a determinantů ovlivňujících formování hodnotových orientací u mladé generace. Kniha je doplněna nepříliš reprezentativní bibliografií a poznámkami.

Přístup k hodnotám a hodnotovým orientacím respektuje především domácí sociologickou a psychologickou tradici, zejména zakořeněný přístup k hodnotám přes postoje a další verbalizované konstrukty. Poněkud stranou proto zůstává problematika, kterou bychom mohli označit jako „problém hodnot v jednání lidí“ nebo jako tradiční kontrapozici hodnot skutečných a manifestovaných, zjevných a latentních.

Pokud jde o vymezení hodnot a hodnotových orientací, autoři připomínají zvláště ty přístupy, které navazují na materialistické pojetí dějin a Marxovo pojetí ekonomické hodnoty. Jejich výklad lze v zásadě shrnout do následujících základních tezí:

— Hodnoty a hodnotové orientace mají výrazně regulativní charakter a jsou důležitými komponenty společenského vědomí.

— Mají objektivní charakter, ale neexistují mimo člověka. Vlastnosti reality sice existují nezávisle na člověku, ale hodnotou se stávají tím, že jsou vztaženy k jednotlivci, třídě, sociální skupině nebo společnosti jako takové.

— Pojem hodnoty a hodnotových orientací není v sociologii dosud ustálen, je spojen především s analýzou motivací, potřeb a zájmů.

— Poznání hodnot a hodnotových orientací je možné přes analýzu postojů. Je však třeba sledovat jak kognitivní, tak emotivní složky postojů, právě tak jako tendenci k jednání, která je též v postoji obvykle obsažena.

V první části jsou analyzovány zkušenosti z empirického výzkumu hodnot, a to jak prostředky psychologických testů (Allport, Vernon-Lindzey, Cattellův 16ti faktorový dotazník apod.), tak prostředky různých tematických dotazníků, především obou dnes již historických, avšak stále inspirativních postupů označených jako Z.V.A.N. a D.O.S.A.(1) Cenné je především shrnutí dosavadních výsledků empiric-

(1) Termínem D.O.S.A. byl označen teoreticko-metodologický koncept výzkumu hodnot vycházející z propojení čtyř dimenzí hodnoty: důležitosti, očekávání (ve vztahu k možnostem dosažení hodnoty), saturace a aspirace. Analogicky Z.V.A.N. byl vymezen podle prvních písmen pojmů: zájem, význam, aspirace a norma.

kého přezkoušení obou modelů, které bylo publikováno jen časopisecky. Autoři poukazují na řadu slabých míst obou těchto přístupů, a to jak v rovině teoretické, tak metodické, přičemž značnou pozornost věnují právě „základnostem“ propojení psychologické a sociologické tematiky.

Správně poukazují na skutečnost, že zlepšení výzkumné situace nelze očekávat od „extenzivního pojetí integrace sociologických a psychologických technik“ (s. 50). Přesto se však nestaví k možnostem spolupráce mezi psychologii a sociologií negativně. Spojnici spatřují v důkladném rozpracování kategorie lidského charakteru, který ovšem v návaznosti na pojetí J. Hudečka chápou více méně psychologicky jako „navykly, relativně stabilní způsob chování a jednání člověka, a to nejen v běžném, každodenním životě, ale i v mezních, krizových a rizikových situacích“ ... „jako souhrn zaměřenosti a kvalit“ ... „všech mravních vlastností... které jsou výsledkem působení sociální skutečnosti, včetně systému zevšeobecněných motivů individua. Charakter tu vystupuje jako integrativní funkce osobnosti, která dává lidskému jednání stálost a jednotu, mravní smysl“ (s. 57).

Rozbor pokusů o postižení hodnotových orientací československé populace vedl k řadě sociologicky důležitých zjištění. Mezi nejzajímavější patří konstatování, že „zjištěné hierarchie hodnot nejsou vůbec nebo jsou jen zanedbatelně ovlivňovány demografickými a sociálními ukazateli, jako jsou věk, pohlaví, socioprofesionální postavení apod.“, přičemž nízká citlivost na tuto sociální determinaci se „vztahuje zejména na hodnoty objevující se na horních a dolních pozicích zjištěné hierarchie“(2) (s. 60). Podle autorů „většina... výzkumů pracovala s hypotézou o předpokládané sociální diferenciaci... společenského vědomí... zjištěná data však... tuto hypotézu... spíše vyvracela“ (tamtéž). Podle mého názoru je však problém složitější a analyzovat jej je velmi obtížné. Odpověď na otázku souvisí i s tím, jak tento problém konceptualizujeme a jaké výsledky vlastně očekáváme. Z výsledků velkých statistických šetření z poslední doby (zejména TSS '84)(3) například vyplývá, že hierarchie hodnot zůstává sice ve všech demografických a sociálních skupinách víceméně zachována (koneckonců, kdyby existovaly výrazné difference, nedalo by se snad vůbec hovořit o kulturní integritě společnosti), existují však přesto značné rozdíly,(4) které můžeme připsat na vrub jak rozdílům v sociálním postavení jednotlivců, tak rozdílům kulturním. Zajímavá je i skutečnost, že řada hodnot, byť analogicky umístěných na pomyslném hodnotovém žebříčku, vchází u různých demografických a sociálních skupin do odlišných vazeb k jiným hodnotám a má tedy poněkud odlišné „sémantické pole“. To naznačuje, že sociální a kulturní difference jsou — pokud jde o hodnoty a hodnotové orientace — založeny poněkud subtilněji, než se obvykle předpokládá. Naše soudy by měly proto asi vyznívat vždy opatrněji a naše hypotézy o souvislosti mezi společenskou diferenciací a hodnotovými orientacemi by měly mít konkrétnější charakter. Určitou nadějnou cestou k prohloubení našich poznatků o tomto vztahu je sociolingvistická analýza, která se u nás rozvíjí od šedesátých let.

Druhá část práce je — jak již bylo řečeno — věnována konkrétnímu rozboru hodnotových orientací mladých příslušníků inteligence. Jsou zde uvedeny zejména výsledky jednoho z mála longitudálních výzkumů týkajících se tohoto problému — z výzkumu *Sociální a politický profil studentů Karlovy Univerzity*.

Oba autoři se hlásí k té tradici sociologie mládeže, která chápe mládež jako součást širší sociální struktury společnosti a nevyděluje ji jako samostatnou entitu, měnící prostřednictvím generačního konfliktu kulturu společnosti. Již z toho vyplývá jejich akcent na postižení širšího sociálního zázemí studentů a ověřování hypotéz spojených s představou o „určité nerovnoměrnosti v procesu demokratizace přístupu k vysokoškolskému vzdělání“ (s. 66). Nerovnoměrnost spatřují přitom zejména v „profesionální diferenciaci budoucí inteligence a tím i... diferenciaci sociálního původu jednotlivých profesních skupin“. Rozdíly pak vidí v odlišnosti spojených nejen s působením určité školy či fakulty, ale celého „sociálního zázemí vysokoškolských studentů, jejich předcházející životní a vzdělávací dráhy“ (s. 66—67). Tento metodologický přístup se ukázal být poměrně plodný a předznamenává zřejmě další etapy budování uceleného souboru poznatků o hodnotových orientacích dnešního studentstva. Je pouze škoda, že není rozpracován historicky — je totiž zřejmé, že dnešní složení, životní zkušenosti i celý průběh socializace studentstva

(2) Jde např. o hodnoty zdraví, životního partnera, zaměstnání, zájmových a politických aktivit. Podrobněji viz žebříček na s. ...

(3) TSS '84/2 je zkratkou výzkumu *Třídní sociální struktura obyvatel ČSSR v roce 1984* — postojový dotazník.

(4) Dosti diferencované jsou např. hodnoty příjmu, volného času a některé další.

se dosti podstatně liší od situace na začátku sedmdesátých let, kdy výzkumy hodnotového klimatu začínaly.

Výzkumný tým předložil studentům v celkem šesti časových obdobích sérii čtrnácti hodnot. Zjištěné pořadí je víceméně nezávislé na technice zjišťování, ročníku i čase:

1. Mít dobrého životního partnera
2. Být zdravý
3. Mít dobrou práci, dobré zaměstnání
4. Mít dobré znalosti, hodně vědět
5. Mít a vychovávat děti
6. Žít v klidu a jistotě
7. Rozumět lidem a světu kolem sebe
8. Být užitečný druhým lidem a společnosti
9. Mít dobré přátele
10. Mít dost peněz, vysokou životní úroveň
11. Mít dost času na odpočinek a záliby
12. Být informován o tom, co se děje ve společnosti a ve světě
13. Být činný v zájmových a společenských organizacích
14. Být politicky činný

Mezi studenty téměř neexistují rozdíly v posuzování těch hodnot, které jsou na počátku a na konci uvedené hierarchie, difference se soustřeďují do jejího středu. Pořadí vypovídá o „orientaci na hodnoty spíše individuální povahy (rodina, zdraví) a hodnoty související s osobnostním rozvojem jedince (vzdělání, práce)“ (s. 72).

Uvedené pořadí hodnot má zřejmě širší platnost a jeho analogie můžeme nalézt i ve výzkumu jiných skupin československé populace. Například i ve výzkumu TSS '84/2 bylo prokázáno vysoké hodnocení rodinného a partnerského života i poměrně nízké hodnocení volného času. I tento výzkum poukázal na poměrně vysoké ocenění postoje „žít v klidu a jistotě“ a nízkou frekvenci přání „aktivně se zapojit do veřejného života“. Na druhé straně aplikace poněkud širší baterie hodnotových položek umožnila lépe analyzovat vzájemné vazby mezi hodnotami individuálního života a hodnotami orientovanými na společnost. Zmíněné výsledky TSS '84/2 a řada dílčích sond z poslední doby naznačují, že v úvahách téměř všech společenských vrstev zaujímají výrazné (ne-li dominantní) postavení hodnoty spjaté s hladkým chodem společnosti, s oceňováním demokratizace, možnostmi prosadit se svým talentem a především se sociálními jistotami (garantovanými systémově) a hodnoty spjaté s prací pro společnost a socialismus.

Zdá se tedy, že hodnotové orientace převažující v populaci více respektují dialektiku mezi ryze osobními životními cíli a celospolečenskými hodnotami (popřípadě přímo kvalitou společnosti), než naznačují závěry recenzované publikace.

Výstižně je v publikaci postižena řada specifických v hodnotových spektrech jednotlivých socioprofesionálních skupin mládeže (např. posuny v chápání významu vzdělání a kvalifikace), avšak obdobně jako v dalších výzkumech není tato analýza podepřena systematickým rozбором širší životní kultury, která zřejmě podmiňuje i systémy životních hodnot a orientací. Dodnes neexistují solidní sémantické analýzy, které by umožnily srovnání chápání kvalifikace u dělníků a u inteligence. Lze předpokládat, že u dělníků jsou vzdělání a kvalifikace dosud převážně spojovány se systémem školních znalostí, knižních, pojmových, nikoli praktických, naproti tomu skutečná kvalifikace je asociována se systémem praktických návyků nezbytných k praktické, především manuální činnosti. Naproti tomu u studentů může mít pojem vzdělání a kvalifikace i jednoznačně institucionální význam (dosažení určitého postavení, titulu, složení určitých zkoušek), může jít o soubor poznatků mající smysl sám v sobě apod. Těmto problémům bychom se měli asi věnovat více než dosud a hlavně více je zvažovat při nejrůznějších interpretacích dotýkajících se tématu hodnot a životních orientací.

V této části práce nalezneme čtenář řadu zajímavých detailních rozborů, které není možno v celé šíři reprodukovat. Chtěl bych však upozornit na často značné výrazné rozdíly v akceptaci jednotlivých hodnot studenty jednotlivých fakult. Například v jistě nikoli zanedbatelné hodnotě „být činný v zájmových a společenských organizacích“ kolísá podíl odpovědí „je to velmi důležité“ mezi 11,65 % (fakulta pedagogická) a 1,75 (fakulta matematicko-fyzikální). U hodnoty „být užitečný druhým lidem a společnosti“ pak u těchto fakult mezi 61,35 % a 35,05 %. Je škoda, že autoři tyto rozdíly spíše konstatují a klasifikují, než analyzují. Údaje by mohly být jistě východiskem i k řadě sice nutně spekulativních, nicméně sociologicky relevantních otázek, koncentrujících se právě kolem dříve připomenuté problematiky manifestních a autentických hodnot, otázek vztahu mezi jednáním a hodnotami i úlohy jednotlivých specifických profesních kultur v konstituování životních orientací. V tom-

to kontextu má zřejmě pozitivní přitakání hodnotě „podílet se na činnosti společenských a zájmových organizací“ poněkud jiný obsah a jinou vazbu k sociálnímu jednání. U studentů pedagogické fakulty například nemusí jít o nic jiného než o vyjádření ochoty naplňovat určitý konvencionalizovaný model práce pedagogického pracovníka, přičemž vnitřní internalizace této hodnoty může být značně nezřetelná. Naopak u studentů matematicko-fyzikální fakulty zahrnuje profesní model veřejně politickou aktivitu v nesrovnatelně menší míře.

Celkově lze říci, že recenzovaná publikace otevírá řadu složitých teoretických a metodologických otázek, které není snadné vyřešit. Svoji usilovnou činností se autorům podařilo založit výrazný teoreticko-empirický proud, jehož výsledky musí vzít v úvahu každý, kdo se tématem seriózně zabývá. Jde o přístup nepochybně nosný, zdá se však, že z praktického i teoretického hlediska bude užitečné jeho výsledky konfrontovat s jinými přístupy, zejména pak těmi, které hodnoty jednotlivců i společnosti odvozují více z praktického jednání lidí (z jejich řešení sociálních problémů), než z verbálních výpovědí.

Jiří Linhart

Slovník: Vědeckotechnický pokrok

Moskva, Politizdat 1987, 364 s.

Pod tímto názvem byl nakladatelstvím politické literatury v Moskvě vydán slovník. Vedoucím redakčního kolektivu je R. G. Janovskij, dalšími členy redakčního kolektivu jsou E. A. Arab Ogly, V. G. Gorochoy, A. F. Zotov, V. V. Petrov, I. T. Frolov a V. F. Chalipov. Slovník sestavili Gorochoy a Chalipov.

Při koncipování rozsáhlého slovníku o vědeckotechnickém pokroku bylo přihlíženo k tomu, aby ho zpracoval reprezentativní kolektiv. Podílelo se na něm 122 autorů, kteří jsou v dané oblasti a v daném aspektu problematiky uznávanými odborníky. Na vypracování hesel se podíleli známí filozofové, sociologové, psychologové, historici, ekonomové i představitelé přírodních věd a specialisté v oblasti řízení a techniky. Na práci autorského kolektivu se podíleli významní vědci, členové akademie věd SSSR, vědecktí pracovníci, odpovědní strážníci a hospodářští pracovníci. Již sám výčet těchto skutečností zřetelně ukazuje, jak velká váha byla připisována profesionální úrovni vypracování klíčových hesel.

Aktuálnost a závažnost slovníku, jehož obsahem je objasňování problematiky vědeckotechnického pokroku z nejrůznějších hledisek, se váže na procesy spjaté s realizací strategie urychlení sociálně ekonomického rozvoje a s revolučními změnami, které se právem označují slovem přestavba.

Sociologické aspekty a přístupy jsou objasňovány v těch heslech, v nichž se akcentují sociální důsledky vědeckotechnického pokroku v podmínkách socialismu a kapitalismu. V řadě případů jsou naznačeny možné vývojové trendy prognostické povahy. Explikace mnoha pojmů obsahuje i hledisko historicko-genetické.

Kromě informační hodnoty má slovník i metodologickou hodnotu. Stručné a výstižné vyjádření pojmu, struktura prvků a vztahy mezi nimi umožňují rychlou orientaci v problematice.

U řady hesel autoři poměrně přesně vymezili i funkce, například u takových pojmů, jako je sociologická služba závodu (podniku), klima kolektivu, nebo u pojmů výrobní a pracovní kolektiv atd. Tím se podstatně usnadňuje přístup k operacionalizaci mnohých pojmů, s nimiž výzkumník sociolog pracuje při vymezování problematiky, která je dána zadáním a formulací výzkumného úkolu. Proto mohou slovník bohatě využívat zejména ti sociologové, kteří zatím ještě nemají dostatečné zkušenosti a potřebují se v síti složitých souvislostí rychle orientovat. Slovník bude významnou pomůckou i pro zkušené odborníky z oblastí filozofie, sociologie a sociální psychologie.

Výraznou předností je systém odkazů na literaturu, z níž mohou zainteresovaní čtenáři dále čerpat. Struktura hesel je různá, některá jsou stručná, jiná značně rozsáhlá. Stručná jsou zejména ta hesla, v nichž autoři kurzívou upozorňují, že daný aspekt je objasněn na jiném místě. Například v hesle sociologie vědy je kurzívou odkázáno na pojmy „vědecká činnost“ a „vědecké řízení“.

Je logické, že slovník nemůže obsahovat všechna hesla, která se váží k vědeckotechnickému pokroku. Byla vybrána zejména ta, která objasňují nejvíce používané pojmy v současné etapě.

Předností slovníku je abecední uspořádání hesel do pěti tematických skupin. Jsou to tyto skupiny: